УДК 371.2+821.161.2

С.В. Грищенко
(Чернігів)

ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ

У роботі проаналізовано вітчизняні дослідження з питань самооцінки особистості; розкрито процес становлення індивідуального потенціалу людини у самовихованні особистості; охарактеризовано взаємовплив та вияви самовиховання і самооцінки особистості.

Ключові слова: самооцінка особистості, індивідуальний потенціал, самовиховання, взаємовплив, колектив.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Сучасна парадигма навчання полягає в переході від викладання до навчання, що передбачає процес становлення індивідуального потенціалу людини у самовихованні особистості та взаємовплив і вияви самовиховання й самооцінки.

Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Проблема самовиховання, самооцінки, самовдосконалення особистості, яка активно розробляється в сучасній науці (І. Бех, С. Грищенко, Єгоршин О.П., Т. Завгородня, С. Карпенчук, Кнорринг В.І., С. Кириленко, В. Оржеховська, В. Семиченко, Т. Хілько), ґрунтується на утвердженні пріоритету освітньої системи не лише як шляху оволодіння знаннями, вміннями й навичками, а і як процесу особистісного розвитку суб'єкта, а також вимагає пошуку нових засобів формування в сучасної молоді потреби самовиховання, самооцінки, самоутвердження і самореалізації своїх здібностей.

У контексті сучасних тенденцій гуманізації, демократизації освіти особливо актуальною стала теза про особистісно орієнтований підхід до виховання підростаючого покоління (І. Бех, М. Соловей та ін.), утвердження нових цінностей – самоосвіти, самовиховання, самооцінки, самореалізації.

Нерозривний зв'язок виховання із самовихованням розглядають С. Грищенко, О. Ковальов, О. Кочетов, В. Селіванов, М. Смирнов та ін. Дієвість самовиховання як фактора розвитку особистості значною мірою залежить від наявності ідеалу, який у системі мотивів самовиховання є одним із провідних (С. Єлканов, Ю. Орлов, М. Тайчинов).

Формулювання цілей статті... Проаналізувати процес формування самооцінки особистості як проблему теорії виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження... Об'єктивна самооцінка є важливою ланкою методів самовиховання. Психофізіологічний потенціал людини визначається природженими, генетичними задатками, типом вищої нервової діяльності і емоційно-вольовою сферою, тому складно неупереджено аналізувати власну поведінку, наслідки своїх вчинків, ще складніше оцінити своє місце в суспільстві, свої можливості. Людина зобов'язана гідно виконувати свою високу місію, повинна постійно вивчати Всесвіт і удосконалювати себе. Кожна людина володіє сумою певних властивостей, своїм інтелектуальним, творчим і психофізіологічним потенціалом.

Робота над собою повинна бути систематичною й послідовною. Той, хто відступає, пасує перед труднощами або відкладає вправи на «кращий час», той не доб'ється успіху. Варто також пам'ятати, що не благі наміри, а практика самовиховання розвиває й удосконалює особистість.

Усякого роду швидкоплинні починання нічого не дають, через те, що створення тих або інших властивостей, а особливо викорінювання негативних звичок і схильностей вимагає тривалих і систематичних вправ. К.Д. Ушинський писав, що негативні звички дуже стійкі й так тиранять людину, що вона готова відрізати собі руку або ногу, якби з тим відрізали й шкідливу звичку. Однак рятування наступає лише тоді, коли особистість тривалий час утримується від якихось дій або вчинків, рішуче відмовляється від задоволення шкідливих потреб, наприклад паління, випивок і т.п., і разом з тим, перемикає увагу, свою волю на дії, що заміщають формування й закріплення нових корисних звичок [8, с. 136].

Високі потенційні можливості особистості не завжди вдається розвинути і реалізувати. Дитяча обдарованість може бути занапащена неправильним вихованням, здатність генерувати нестандартні

рішення, відхилення від звичних стереотипів мислення (креативні здібності) часто розцінюються суспільством як бажання виділитися.

Щоб жити, людина повинна трудитися, а щоб трудитися, вона зобов'язана вступати у відносини із природою й людьми. Цілком зрозуміло, що праця, як і всяка інша діяльність, пред'являє до людини певні вимоги, якими вона повинна керуватися при регулюванні своєї активності. Суспільство в цілому, виробництво зокрема постійно розвиваються, а тому кожен зобов'язаний виховувати себе, для того, щоб встигати за плином життя.

Необхідність фізичного розвитку і вдосконалення зрозуміла кожному, інтелектуального - більшості, етичного - небагато кому. Уранішню зарядку робить багато хто. Деякі люди наповнюють своє життя невпинними турботами про власне здоров'я, уважно стежать за новими досягненнями медицини і фармакології, але змусити себе погуляти з собачкою і подихати свіжим повітрям здатний не кожен.

Над своїм розумовим розвитком людина працює з народження до того часу, коли усвідомлює, що вона все пізнала і життя вже не може здивувати її нічим. Людину від тварини відрізняє не тільки система культурних, етичних і релігійних норм, але і здатність дивуватися. Соціологи відзначають, що подібне розумове старіння, духовний консерватизм охоплює все більш молоді верстви населення. Все частіше зустрічаються молоді, але вже „стомлені життям" (особливо серед тих, що добилися деякого матеріального благополуччя) люди, що оволоділи нехитрими життєвими догмами і модним лексиконом, які задовольняються не дійсними інтелектуальними і духовними цінностями, а їх підробками, сурогатом [3, с. 410].

Людина не тільки пристосовується до зовнішніх суспільних умов, але й активно впливає на них і тим самим виступає суб'єктом суспільного розвитку. Найбільш плідна самостійна активна діяльність можлива при певному рівні знань, навичок і зрілості особистості - морально-політичної, емоційно-вольової й інтелектуальної. Спираючись на досвід попередників і сучасників, особистість прагне максимально розвити в собі ці необхідні властивості. Виявляючи й пізнаючи свої здібності, людина починає сама формувати їх як у власних інтересах, так й в інтересах суспільства.

Таким чином, самовиховання, самооцінка, як і виховання взагалі, виконують суспільну функцію з формування особистості. Як і виховання, самовиховання - цілеспрямований, свідомий процес формування морально-психологічних властивостей особистості.

Самовиховання виникає тоді, коли людина виявляється підготовленою до нього життям і вихованням, тобто коли вона починає усвідомлювати себе особистістю, починає замислюватися про свою суспільну роль у сьогоденні й майбутньому, і проявляти відому самостійність у практичному житті, іншими словами, коли вона досягає певного рівня розвитку свідомості й самосвідомості, життєвої досвідченості, тобто формувати свою самооцінку.

Отже, потреба в самовихованні детермінована зовнішніми обставинами, вихованням й самооцінкою. Вона виникає як природна необхідність особистості, що розвивається, і служить стимулом подальшого саморозвитку. Для того, щоб успішно займатися самовихованням, необхідно вміти аналізувати власні якості, й певним чином їх оцінювати з урахуванням вимог, пропонованих до людини суспільством, і показників власної діяльності [5, с. 24].

Етичні проблеми хвилюють людей ще менше, адже так зручно прикривати свої непристойні вчинки сентенціями типу „з вовками жити, по-вовчому вити", „в чужий монастир зі своїм статутом не лізь", „моя хата з краю". Невелика кількість людей вчиться все життя, до глибокої старості. З роками етичні питання починають відтісняти всі інші, більш приземлені, хоча і етичні проблеми стають особливо важливими саме в особистому, індивідуальному плані, оскільки залежність людини від навколишнього світу в старості постійно посилюється. Тонко і мудро відмітив великий Сократ, що людина не тільки вчиняє відповідно до того, ким вона є, але і стає відповідною до того, як вона вчиняє [2, с. 47; 3, с. 411].

Самовиховання особистості дуже тісно пов'язане з розвитком колективу. От чому, потреба в самовихованні раніше дозріває там, де склався цілеспрямований колектив, що пред'являє зростаючі вимоги до кожного. А.С. Макаренко на прикладі власного педагогічного досвіду показав процес розвитку колективу як процес розвитку й перетворення вимог усього колективу у вимогливість до себе кожної особистості. На високій стадії розвитку колективу його члени починають висувати вимоги насамперед до себе [6, с. 434].

Потреба в самовихованні виникає на певному рівні розвитку особистості й за певних умов життя й праці. Самовиховання являє собою процес, що розвивається. Протягом життя особистості міняються як цілі, так і способи самовиховання. Цілі стають більше складними, пов'язаними з основною життєвою спрямованістю особистості. Більше досконалими стають і способи самовиховання [4, с. 27].

Самовиховання може охоплювати різні сфери людського розвитку й діяльності. Воно може виступати у формі морального або фізичного самовиховання, емоційно-вольового або інтелектуального й естетичного. Причому, ті або інші аспекти всебічного розвитку займають різне місце в роботі над собою залежно від потреб сьогодення й майбутнього. Людина виховує в собі

певні властивості залежно від своїх планів, основної життєвої спрямованості або поставленої на відомий період життя конкретної мети, самоцінки.

Спрямованість самовиховання визначається суспільною програмою всебічного розвитку особистості, здійснення якої відбувається в інтересах і суспільства й особистості. Однак, залежно від індивідуальних особливостей і потреб, спрямованність самовиховання може бути широкою або вузькою.

Спрямованність самовиховання пов'язана з особливостями життєвого ідеалу, з тим, якою людина хоче себе бачити, якою хоче стати, що вона вважає найбільш значимим для себе. Так, якщо юнак хоче стати спортсменом, то він розвиває свої фізичні сили, загартовується, якщо він мріє стати вченим, дослідником, то розвиває в собі інтелектуальні якості, багато уваги приділяє самоосвіті. Багато з людей виховують себе в різних напрямках.

Спрямованність самовиховання залежить і від свідомості тих труднощів, з якими людина зіштовхується в житті. Труднощі можуть бути об'єктивними й суб'єктивними. У першому випадку говорять про підвищення вимог колективу до особистості. Вони можуть бути зв'язані й з новими завданнями, для рішення яких у людини немає досвіду. Труднощі другого порядку вважаються особистими недоліками. Так, наприклад, зайва сором'язливість може утрудняти спілкування, легка сугестивність і несамостійність перешкоджають творчому виконанню поставленого завдання. Ці ж властивості заважають людині набути авторитет у колективі, а такий авторитет має першорядне значення у визначенні позитивного самопочуття особистості. До суб'єктивних негативних властивостей варто віднести також лінощі, що негативно позначаються на успіхах у навчальній і суспільній діяльності. Цілком зрозуміло, що особистість, що виховується, визначає те, над чим вона буде працювати в першу чергу, у другу й т.д. [4, с. 43].

Самовиховання спрямоване на формування позитивних і подолання негативних якостей отже, виявляється в ряді випадків процесом самоперевиховання. Велике значення самовиховання у формуванні власної особистості визнавали багато видатних людей. «Самовиховання, - писав В.О. Сухомлинський, це не щось допоміжне у вихованні, а міцний його фундамент. Ніхто не може виховати людину, якщо вона сама себе не виховує» [7, с. 28].

Самовиховання як і самооцінювання починається в дитинстві й триває все життя. Однак, як показують дослідження А.Я. Арета, О.І. Кочетова, Л.І. Рувинського, В.І. Селіванова й інших, потреба в самовихованні особливо чітко визнається школярами в підлітковому віці, коли вони стоять на порозі зрілості, тобто в той перехідний період розвитку, для якого самим характерним є формування переконань і життєвих ідеалів, становлення самостійності, що проявляється у свідомому відношенні до життя й власних обов'язків, критичному відношенні до людей і самим собі. Це підготовлено накопиченим життєвим досвідом і вихованням, вимагає перегляду відношення до якостей власної особистості, своїх обов'язків, перегляду взаємин з іншими людьми. Переоцінка або глибока оцінка себе й інших при зіставленні з ідеалом й в інтересах реалізації подальших цілей породжує потребу в самовихованні, що актуалізується в процесі роботи над собою [5, с. 14].

Як уже говорилося, цілі самовиховання з віком і розвитком особистості міняються: вони стають більше реалістичними й прозаїчними, а разом з тим і більш життєво значимими. У старшого школяра самовиховання часто сполучається із самоосвітою та самооцінкою, що і направляється на оволодіння розумовими операціями, на формування вмінь і навичок, пов'язаних із професійною орієнтацією юнака й дівчини.

Головна лінія самовиховання - це формування високих моральних якостей людини. Старші школярі несуть повну відповідальність за свою поведінку. Почуття відповідальності - додатковий стимул до морального самовдосконалення.

Людина продовжує працювати над собою й тоді, коли стає дорослою. Нерідко така робота здійснюється в цей період більш інтенсивно й продуктивно, і це зрозуміло, доросла людина має більше знань і життєвого досвіду, вона більш відповідально ставиться до суспільних вимог і власних обов'язків. Крім цього вона має розвинений розум і волю як необхідні суб'єктивні передумови успішної роботи над собою [4, с. 13].

Вчені, як і педагоги, давно помітили, що в талановитих учителів формуються талановиті учні. Відомо, наприклад, що видатні вчені в більшості випадків виходять із наукових шкіл також видатних учених. І це зрозуміло: талановитий учений може научити іншого ефективному способу пошуку істини.

Творчості теж треба вчитися. Наприклад, письменники, журналісти проходять навчання в спеціальних інститутах або на факультетах. Потрібно було б мати спеціальні факультети для винахідників. Можуть сказати, що більшість винахідників не вчаться винаходити, а стають ними на виробництві. Це вірно. Але якби здатних або навіть талановитих самоучок винахідників учити винаходити, то їхня винахідницька діяльність істотно б зросла. Є й письменники-самоучки, але це тільки здається так. Всі вони вчилися, нехай неофіційно, самостійно, у видатних майстрів слова.

Отже, можливості людини необмежені. Її розвиток залежить не тільки від обставин життя, виховання, але й від її відношення до справи, працьовитості, уміння, усього того, що формується самовихованням. Можна виділити основні напрями самовиховання які засновані на самооцінці:

1. Загартування тіла, бажання стати сильним і спритним.
2. Навчання розумінню і поваги почуттів інших, любові до людей.
3. Виховання сили волі.
4. Вироблення стриманості, меншої запальності.
5. Боротьба із дратівливістю й різкістю, контроль за своїми вчинками.

До внутрішніх спонукань можна віднести матеріальні й духовні потреби, інтереси, різні соціальні установки, що виражають переконання людини, і т.д. [5, с. 15].

Між зовнішніми й внутрішніми спонуканнями людини існує зв'язок, іноді суперечливий. Так, у соціалістичному суспільстві активність особистості в розвитку суспільного виробництва виражала як суспільні, так й особисті матеріальні й моральні інтереси. У капіталістичному суспільстві особисті й суспільні інтереси не збігаються.

Самовиховання не тільки особистісно, але й суспільно значима діяльність. Тому мотивами цієї діяльності можуть виступати як суспільні, так й особисті спонукання в їхній єдності. Основними мотивами самовиховання виступають: 1. Вимоги суспільної моралі. 2. Домагання на визнання колективу. 3. Змагання. 4. Свідомість невідповідності власних сил вимогам діяльності. 5. Ідеал [4, с. 32].

Важливим мотивом самовиховання є глибока свідомість принципів моралі, які виражаються у вимогах до поведінки особистості з боку колективу, тобто нерозривно пов'язані із саооцінкою. Індивід засвоює ці вимоги й починає пред'являти їх до себе.

У житті суспільства, як і конкретного колективу, установлюються певні моральні рамки поведінки, вихід особистості за які засуджується як аморальна поведінка. І навпаки, поведінка в рамках моралі офіційно й неофіційно схвалюється.

Самостійне самовиховання, тобто здійснюване без якого-небудь кваліфікованого керівництва, приносить відчутні результати. Самовиховання, засноване на знанні, як працювати над собою, може бути надзвичайно ефективним у будь-якому віці, за умови, якщо воно ведеться систематично, без яких-небудь відступів від наміченої програми й плану [5, с. 19].

За допомогою самовиховання та самооцінки можна позбутися шкідливих звичок та сформувати відсутні, але важливі для життя й діяльності властивості.

Розглядаючи проблему самовиховання важливим є вивчення мотивів. Людина, як свідома істота, завжди мотивує свою діяльність, тобто віддає звіт собі й іншим у тім, що вона робить так, або інакше в силу певних спонукань - це прояв самооцінки.

Мотив - це усвідомлене спонукання. Спонукати людину до дії й учинку можуть як зовнішні впливи, так і внутрішні сили. До зовнішніх спонукань ставляться вимоги суспільства, колективу й вимоги іншої особистості. Якщо зовнішні вимоги зізнаються особистістю як необхідні або навіть бажані, внаслідок їхнього збігу з особистими інтересами, то вони спонукають людину до активності [4, с. 32].

У процесі морального виховання формується совість - моральний суддя власної особистості. Коли особистість робить високоморальні вчинки, вона переживає стан «чистої совісті», «спокійної совісті», або гордості; при здійсненні моральних провин - «каяття совісті», «муки совісті» і т.п. Совість не тільки схвалює або засуджує, але й запобігає аморальній поведінці в майбутньому, а тому є одним із внутрішніх регуляторів моральності самовиховання особистості. Це один із напрямків розвитку самооцінки особистості [5].

Морально-психологічні властивості людини формуються й удосконалюються поступово залежно від виховання, самовиховання і самооцінки, а робота з морального самовдосконалення може тривати все життя, в міру усе більш глибокого усвідомлення моральних вимог. Кожна людина, як соціальна істота, відчуває глибоке задоволення від життя й діяльності в колективі, особливо якщо її навчання, праця, поведінка одержують визнання, схвалення.

Тому прагнення до завоювання авторитету або положення шанованої людини в колективі може бути одним з істотних мотивів самовиховання. Втратити повагу, писав Ґете, - краще б і зовсім не народитися. Люди в більшості випадків бояться суспільного, колективного осуду й прагнуть його уникнути, одні чесним шляхом самовиправлення, а інші - нечесним, усякого роду хитруваннями. І навпаки, люди глибоко переживають, коли їхні успіхи в діяльності ніхто не бачить й ніяк не відзначає [7, с. 29].

Життя складне й динамічне, воно пред'являє вимоги, які не можуть не враховуватися особистістю. Однак, успішна й систематична робота над собою можлива тільки тоді, коли людина ставить соціально й особистісно значиму ціль - сформувати себе всебічно розвиненим й корисним членом суспільства.

Негативні мотиви самовиховання: кар'єризм, заздрість, підлабузництво, корисливість, хабарництво й т.п. Панування цих мотивів і відповідна їм робота над собою сприяють збільшенню негативних рис особистості, в остаточному підсумку можуть привести до самоформування асоціального типу, що зневажає суспільні моральність і право.

Колектив - необхідна умова для кожної людини. У колективі й завдяки колективу насамперед формується нова людина. Колектив як тип соціальної групи представляє сприятливі умови для розвитку особистості. Колектив заснований на спільності його членів, спільності інтересів і цілей, на

відносинах товариського співробітництва й взаємодопомоги. Йому властивий демократизм у керуванні й самоврядуванні, де кожна людина вільно може обговорювати справи колективу й брати участь у його рішеннях. У цих умовах розвивається ініціатива працівника, формується почуття відповідальності за власну працю й працю товаришів, за свою і їхню поведінку [1, с. 19].

Згідно даним соціальної психології, сила впливу колективу на людину в багато разів більше впливу однієї, навіть дуже авторитетної особи.

Особистість не глядач, а учасник колективних справ. У навчанні, праці, у грі вона спілкується з іншими людьми, які роблять на неї вплив і на яких вона у свою чергу впливає. Люди вільно або мимоволі оцінюють один одного. Оцінка інших сприймається особистістю й нерідко мимоволі приймається й стає оцінкою себе.

Люди, з якими спілкується особистість, виражають своє відношення до умов життя, праці в колективі, до різних подій у її житті. Це також впливає на думку особистості, на її настрій. Спілкування в колективі має велике значення у визначенні інтересів, у розумінні значимості тієї або іншої діяльності, авторитетності того або іншого способу життя й поведінки, у виборі напрямку самовиховання. Вплив колективу залежить від особливостей особистості. Є люди, які не сприймають нічиїх думок. Інші особи відрізняються критичним відношенням до висловлень, і, якщо знайдуть їх правильними, то керуються ними, а ні, то відкидають. Зустрічаються й такі, які всім і всьому вірять, з усіма погоджуються [1, с. 23].

Висновки. Таким чином можемо стверджувати, що процес формування самооцінки особистості взаємопов'язаний з самовихованням і має механізми взаємовпливу та вияви в процесі соціалізації особистості. Зробити ці висновки можемо на основі теоретичного розгляду основних напрямів означеної проблеми.

Література

1.Афанасьев В.Г. Научное управление обществом. - М.: Высш. шк., 1973. - 168 с.
2.Егоршин А.П. Управление персоналом. - Н. Новгород, 1997. - 230 с.
3.Кнорринг В.И. Теория, практика и искусство управления: Учебник. - М.: Норма, 2007. - 544 с.
4.Ковалев А.Г. Коллектив и социально-психологические проблемы руководства. - М.: Знание, 1978. - 182 с.
5. Ковалев А.Г. Психология семейного воспитания. - Мн.: Выш. шк., 1980. - 232 с.
6. Макаренко А.С. Соч. В 7-ми т. - М., 1958. - Т. 5. - 534 с.
7. Сухомлинський В.А. Мудра влада колективу. - М., 1975. - 327 с.
8. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. - Спб., 1907. - Т. 1. - 336 с.

Hryshchenko Svitlana

FORMING OF SELF-APPRAISAL OF PERSONALITY

In work domestic researches are analysed on questions of self-appraisal of personality; becoming individual potential of man is exposed in the self-education of personality; influencing and displays of self-education and self-appraisal of personality is described.

Keywords: self-appraisal of personality, individual potential, self-education, influencing, collective.